

MU'ALLİM NÂCÎ
“Heykel-i Dehâ”

Yazan : Salâhî
Hzl: Yard. Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER*

Muallim Nâcî (ö. 1893) manzûm ve mensûr eserlerinin yanısıra dilimize kazandırdığı tercümelerle de edebiyatımızın renkli simalarından biridir. Dönemimizde ise şu ana kadar üç defa basılan (1891, 1899, 1978) “*Luğat-i Nâcî*” adlı Osmanlıca sözlüğüyle tanınır.

Günümüzde Muallim Nâcî ile ilgili araştırmalar yoğunluk kazanmış; tez, kitap ve dergi özel sayılarıyla yeniden gündeme gelmiştir.

Nâcî hakkında Erzurum Atatürk Üniversitesi’nde bir Doktora Tezi hazırlanmış (Celâl Tarakçı, *Muallim Nâcî Hayatı ve Eserlerinin Tetkiki*, 1974), bu tezin özetini içeren bir kitap da 1994 yılında Kültür Bakanlığı Yayınları arasında neşredilmiştir (Prof.Dr.Celâl Tarakçı, *Muallim Nâcî Efendi ve Eserlerinden Seçmeler*, XI + 308 s.).

Yeni Sanat Dergisi ise Kasım 1974’de çıkardığı 8.sayısını Muallim Nâcî’ye ayırarak yeni neslin takdir ve dikkatine sunmuştur.

Muallim Nâcî ile ilgili bir özel sayı da sanat, kültür ve edebiyat sahalarında yayın yapan Yedi İklim dergisinden gelmiştir. Yedi İklim ölümünün 100.yılı münasebetiyle Ocak 1994’te çıkardığı 46.sayısında Muallim Nâcî’ye özel bir bölüm ayırarak (s.66-91) onun hayatı, edebî kişiliği ve lugatını günümüz insanına tanıtmıştır.

* S.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Öğr. Üyesi

Bunların haricinde Abdullah Uçman'ın "*Muallim Nâcî*" (Toker Yayınları, İstanbul, 1974), Ertuğrul Düzdağın "*Ömer'in Çocukluğu*" (İstanbul, 1964), Hzl. Alemdar Yalçın - Abdülkadir Heyber'in "*İstilahat-ı Edebiyye*" (Ankara, 1984) adlı yayınları Muallim Nâcî'yi günümüze taşıyan değerli kitaplar arasındadır. Yine MEB İslâm Ansiklopedisi'ndeki Fevziye Abdullah Tansel'in "*Muallim Nâcî*" maddesi de değerli bilgiler içermektedir.

Yukarıdaki eserlerin genelinde ana kaynaklardan birini çeviri-yazımıza konu olan Salâhî'nin "*Muallim Nâcî*" (İstanbul, 1310/1892) adlı Osmanlıca eseri oluşturmaktadır. Muallim Nâcî ile birlikte Tercüman-ı Hakikat ve Sa'âdet gazetelerinde birlikte çalışan Salâhî, Nâcî ile tanıştıktan sonra onunla sık sık görüşme de mektup aracılığıyla edebî sohbetlerde ve fikir alışverişinde bulunmuş, daima onun engin görüşlerinden faydalanmıştır.

Salâhî kimdir? 1857 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Salâhî, Beşiktaş Rüşdiyesi ve Menşe-i Küttâb'da eğitim gördü. Bir müddet Tercüman-ı Hakikat gazetesinde çalıştıktan sonra Sa'âdet ve Servet gazetelerinde başyazarlık yaptı (1892). II.Abdülhamid döneminde sansürcülük görevi yapan Teftiş ve Muayene Encümeni'ne üye oldu. Matba'a-yi Âmire Müdürlüğü ve Posta ve Telgraf Meclisi Reisliği yaptı.1908 yılında "sansürcü" suçlamalarıyla rutbe ve memuriyeti elinden alındı. Salâhî'nin eserleri arasında; "*Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyâsiyesi*" (1889), "*Bir Türk Diplomatı Mustafa Reşid Paşa*" (1889), "*Muallim Nâcî*" (1892), "*Merhum Kemal Bey'in Tarihî Mes'elesi*" (1909), "*Kâmûs-i Osmânî*" (1897-1906) yi saymak mümkündür.

Aşağıda çeviri-yazısı sunulan "*Muallim Nâcî*" adlı eseri 1310 yılında İstanbul'da küçük bir risâle niteliğinde hazırlanmış olup 60 sayfadır. Yazı hazırlanırken ağır bir transkripsiyon sistemi takip edilmedi ve tarafımızdan hiç bir müdahalede bulunulmadı. Günümüz Türkçe'sine oldukça yakın olan bu eseri, bir çok kütüphaneye

girmemiş olmasından dolayı ihtiyaç duyan kişilerin ulaşabilmesi açısından yeni harflere kazandırılması amaçlandı. Şimdi Salâhî'nin adı geçen eserini aşağıda sunuyoruz:

MUKADDİME

Merhûm Nâcî'nin vukû-ı vefatı haber-i müthişini kadir gecesi iftar vakti işittim. Ziyâ-i ebedisine saatlerce ağladım. Cenazesinde bulunup da son vazife-i ihtirâmı ifâ edemediğime te'essüf ettim.

Tarih-i vefatını kanlı gözyaşlarımla yazmak istedim. Kalemi elime alınca aklımın perişan, gönlümün virân olduğunu ve fart-ı tesir içinde tarih yapmak muhâl bulunduğunu anladım. Kalemi hokkaya bıraktım. Lisânımdan cümle-i âtiye sâdır oluyordu.

el-Müştâku Leyleti'l-Kadr

Zihnen hesap ettim. Tarih-i müceyher zuhûr etti. Sonra düşündüm. Nâcî'nin hakkındaki ihtisâsât-ı kalbîyemin yadigârı olmak üzere terceme-i hâlini yazarım dedim. Kardeşim Mehmed Sâlim Efendi'ye daha bazı zevâta müraca'atla cem-i ma'lumât ettim. Asâr-ı matbu'asını da tekrar tetebbu' eyledim. Cümlesinin neticesinden bu risâlê hâsıl oldu. Bunu yazmak haddim değildi. Ancak merhûm Nâcî'ye olan şiddet-i muhabbet ve fart-ı hürmetim bana bu had-nâşinâslığı tecvîz ettirdi.

Biz şimdi merhûmun rûh-i pâkini bir Fâtiha-i Şerife ile şâd edelim ki ileride belki bu sebeple bizim de rûhumuza bir Fâtiha ihdâ eden bulunur.

SALÂHÎ

Büyük sene evvel Sarâhâne'de "Ali Bey" namında, meşhûr bir sanatkâr vardı. Ahlâk-ı namide ile muttasif bulunan bu adam

esnafın o kadar emniyet ve i'timadına mazhar olmuştu ki istemediği halde ricâ ve ibrâm ile orta sandığına mütevellî nasb olunmuştu.

Saraçhâne başında mâlik olduğu ufak bir dükkanda saraçlık ederdi. Dervişmeşreb, kanaatkâr ve hamiyetmend, dindar bir zât idi.

Ömer, hâtîrât-ı tıflânesini yazdığı zaman pederi "Ali Bey"i şu yolda tasvir eylemişti:

"Ali Bey orta boylu, geniş omuzlu, kaviyyü'l-bünye, büyücek başlı, değirmi çehreli, kalınca kara kaşlı, elâ gözlü, irice kara bıyıklı, beyaz tenli, mehibü's-sîmâ idi."

Bu adamın *Saraçhâne* civarında bir de hanesi vardı. Ömer, içinde doğmuş ve sekiz yaşına kadar büyümüş olduğu bu hanenin mevkiini şöyle tarif etmişti:

"Kızıtaşı Dört Yol ağzından *Sofular*'a doğru inilirken İbn-i Melik Hazretleri'nin medfûn buldukları yüksek mezaristan sağda bırakılarak biraz daha gidilince yine sağda bir akar çeşmeye tesâdüf olunur.

O civar ahâlisini bunca zamandan beri sâ'ir çeşmelere müracaattan müstağni ettiği için gurur getirmiş gibi mütecellidâne durmakta olan bu çeşmenin hemen karşısında hayli uzun bir sokak görülüyor ki Nûreddin Dergâhlarından birine müntehî olur.

Bu sokağa girilerek sol baştaki hanenin bahçe duvarı takip edilince iki katlı bir ev müşâhade olunur ki kapısının önü basamak taşlarıyla haylice terfi edilmiştir.

Bugün üzerinde (70) numarası görülmekte olan bu evin vaktiyle içerisine girilse alt ve üst katlarında dört oda ile iki sofa ve

arka cihetinde yedi sekiz ayak nerdübân ile çıkılır genişçe bir bahçe bulunduğu görülürdü.

Saraç Ali Bey işte bu hanede sakin olduğu ve yirmi yedi yaşında bulunduğu halde *Atpazarı*'nda me'murînden bir zâtın hanesinde ahiret evlâdı olarak büyütülmüş ve terbiye edilmiş olan Varnalı Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım ile te'ehhül etmişti.

Altmışbeş sene evvel Rusya Devleti ile vukû bulan muharebede netâyic-i harbîyenin ma'kusiyeti üzerine *Varna* ve karayi mütecâvire ahalisinden hayli nüfus *Dersa'âdet*'e hicrete mecbur olmuş ve Ali Bey'in zevcesi Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım dahi (o zaman çocuk olduğu halde) ailesi ile beraber muhâcirîn-i mezkûre arasında *İstanbul*'a gelmişti.

Ömer bu kadın için demişti ki "*Validemiz de bizimle hemmeslektir. Şu kadar var ki biz ümmetin usâtından isek o sâlihâtındandır. Cenab-ı Hakk sıdk u sefâdan bir gönül terkîb etmiş de ona ihsân buyurmuş.*"

Ali Bey'in te'ehhülünden bir sene sonra bir erkek çocuğu dünyaya geldi. İlk mahsûl-i ömrünü (Mehmed Sâlim) tesmiye eyledi. Aradan hayli seneler mürûr etti. Çocuk mahalle mektebine devam ediyordu. Tahsilce epeyce ilerlemişti. Ahmed namındaki ikinci oğlu bir yaşını ikmâl etmeden intikâl etmiş ve Sofular civarında kâin *Alâeddin Tekyesi*'nin kabristanına defnedilmişti.

Ali Bey evlâdını gayetle sevdiğinden mini mini çocuğun vefatı ile ziyâde müte'essir olmuştu. Vakit buldukça *Sofular Dergâhı*'na, *Sünbül Efendi Tekyesi*'ne gider ve zikr'ullah ile tezyîn-i zebân ve tenvîr-i cenân ederdi. Cenâb-ı Kaziyü'l-hâcât'ın bargâh-ı kudretine refâ ettiği niyâz ve mu'tekidâne du'âya âğâz ettikçe hayırlı, akıllı bir çocuk daha ihsân buyurmasını tazarrû ve temenni ederdi.

Zavallı adam hiç bilmiyordu ki Cenâb-ı Vâhibü'l-âmâl kendisine bir veled-i mükerrerem ihsân edecek ve milletin en büyük şairi olmak isti'dâdında halk buyurulan o çocuğun peder-i bahtiyârı olmak hasebiyle kendi namı da tarih-i edebiyat-ı Osmanîye'nin en şerefli sahifelerinde hayr ile yâd edilecektir.

Saraç ustasının birinci oğlu Mehmed Sâlim on yaşını bulmuştu ki 1266 (m.1894) sene-i kamerîye-yi hicrîyesi hilâlinde üçüncü ferzend-i hıredmendî ziynetbahş-ı âlem-i şuhûd oldu. Pederi fart-ı meserretinden aşiyâne-i sa'âdet olan haneciğine sığamıyordu. Kemâl-i şevk ve hâhişle Dergâh-ı Şerîf'e azîmet ve ifâ-yi nezre müsâra'at eylemişti.

"Ömer" namı verilen bu mes'ûd çocuğun cebhe-i pâkında şa'sa'a-yı zekâ muncelî idi. Bir yaşında iken yürümeye, altı ay sonra da söylemeye başlamıştı. Peder ve mâderi böyle bir evlâda nâiliyetle bir kat daha bahtiyâr olduklarından dolayı daima Cenab-ı Feyyâz-ı Mutlak'a hamd ü senâ ediyorlardı.

Ömer'in sekiz yaşına kadar olan hatırat-ı tıflânesi (*Sünbüle*)'nin nesir kısmında münderic bulunduğundan evân-ı sebâvetine müte'allık vekâyiin burada tekrarına lüzûm görülmedi. Yalnız pederinin vefâtına yani 1273 (m. 1856) sene-i kamerîye-yi hicrîyesi evâhirine kadar *Fatih* civarında münhedim *Deve Hanı*'na karîb solda kâ'in taş mektebde - ki o zaman ona "Fezziye Mektebi" derlermiş - hatm-i Kur'ân etmiş ve sülûs yazısı öğrenmeye bede eylemiş olduğunu beyan ile iktifâ münâsib görüldü.

Sünbüle'de Ömer diyor ki: "Mektebimizde bizim gibi çocuklara kat'an Türkçe ders verilmezdi. *Kur'ân-ı Kerîm*'i hatmetmiş olduğum halde Türkçe bir kelime bile okumamıştım. Halbuki birader bana evde ilm-i hâl ve *Birgîvî* risâlesi okuturdu. Bir parça Türkçe okumaya o sayede alışmıştım."

Ömer çocukluğunu pek şirin bir tarzda tasvîr eylemiş ve sabâvetin neşve-i melekânesine olan meyelân-ı derûnunu göstermek için kıt'a-yı âtiyeyi söylemiştir:

*Masûmluk kadar sevilir hâl görmedim
Sıbyâna incizâb-i dilim ber kemâldir
Mümkün olaydı avdet ederdim sabâvete
Tarîf-i lûtfu bence o hâlin muhâldir.*

1227 (m.1812) sene-i kamerîye-yi hicrîyesinde tevellüd etmiş olan Saraç Ali Bey kırk altı yaşında iken irtihâl-i dâr-i bekâ eylemiştir.

Merhûmun vasiyeti mûcibince beş mâh sonra kayını Varnalı Kalaycı Ahmed Ağa hemşiresi Fatımatü'z-Zehrâ Hanım ile oğulları Muhammed ve Ömer'i birlikte alıp Varna'ya götürdü.

Ömer'in *İstanbul*'da teyzeleri ve *Bursa*'da mütemekkin Muhammed Tâhir namında bir de amcası vardı. Bu zât Anadolu'da kâ'in *Bulat* (?) kasabasında müddet-i medîde bölük başılık memuriyetinde bulunduktan sonra *Bursa* şehrinde ihtiyâr-ı ikâmet etmişti.

Varna'da Kalaycı Ahmed Ağa'nın hanesinde temekkün eden bu ailenin medâr-ı ma'îşeti *İstanbul*'da kâ'in ufak bir dükkan ile dört odalı bir evin fûrûhtıyla elde edilen akçeden ibaretti. Fakat mümâileyh Ahmed Ağa cevânmerd ve insaniyetli bir şahıs olduğundan taht-ı himâyesine tevdi olunan hemşiresiyle yeğenleri hakkında bezl-i vücûd ve sarf-ı nükûd etmekten hiç bir vakit çekinmemişti.

Pek büyük bir isti'dâd-ı fitrîye mâlik olan Ömer'in *İstanbul*'da mahalle mektebindeki tahsili mahdûd idi. Maamafih çocuğun kabiliyeti ile mütenasib bir surette ikmâl-i tahsili için ailesinin vukûf ve kudreti de mefkûd idi.

İstanbul'da vesâ'it-i tahsilîyeden mahrum kalmış olan bir çocuk *Varna*'da ikmâl-i tahsil için ne kadar çârecûyâne teşebbüsatta bulunsa yine maksadına nâ'il olamaz. Bâhusûs bundan otuzbeş kırk sene evvelki *Varna*'ya değil, hatta *İstanbul*'a ircâ-i nazar-ı dikkat edilecek olursa esbâb-ı tahsilîyenin gayret nedreti görülür.

O zamanlar mekâtib-i rüşdiye henüz te'essüs etmiş ve mahalle mekteplerinden az farklı bir haldeydi. Halbuki *Varna* şehri ondan da mahrumdu. Daha nöbet-i te'essüs oraya gelmemişti. Öyle bir zamanda *Varna*'da mütemekkin bîçâre bir aile içinde perverişişyâb olan Ömer'in isti'dâd-ı fitrîyesi lâıykıyla fark ve takdîr edilememiş ve tahsili için teshîlât gösterilememiş olmasından dolayı mu'ahaze olunamaz.

Vâkıa çocuğun kendi tarifi vechile *"Mîzâb-ı kaleminden cereyân edecek selsebîl-i ma'rifetle âlemi sîrâb edebilecek bir kabiliyeti hâ'iz"* bulunmasına nazaran eğer *İstanbul*'da idarece mazhar-ı refâh olmuş ve ahvâl-i vakte kesb-i vukûf eylemiş bir familya arasında yetişip büyümüş olmasına talihi yaver olsaydı daha kadrî bâlâ bir dâhî, daha âlî-nazar bir şair olacağı şüphesizdi.

Ömer mertebe-i kusva-yı iştihâre vâsıl olduktan sonra yazdığı bir eserde diyor ki:

"Tefevvuk, te'allî fikri lâzıme-i hilkatimdir. Fakat ne çare ki istediğim gibi tefevvuk, istediğim gibi te'allî için vesâ'il bulmaya muvaffak olamadım. Karîn-i tevfiik olmuş olsaydım siz beni şimdi daha çok âlî görürdünüz."

Hilkaten tefevvuk, te'allî da'îyesinde bulunan Ömer *Varna*'da bir müddet biraderi Mehmed Sâlim Efendi'den bazı ufak tefek kitaplar okuyarak Türkçe kıra'ati gereği gibi ilerlettikten sonra o zamanlar şehri mezkûrda hüsn-i hattıyla meşhûr ve medrese nişîn olan müderris Müftüzâde Abdü'l-Hâlim Efendi'den sülûs ve nesih yazılarını öğrenmeye, mukaddemât-i ulûm-i Arabîyeyi tahsil etmeye başlamıştı.

Dayısı Kalaycı Ahmed Ağa ile validesi mahalle mektebi hocasından yazı meşki almasını ve her zaman hanede kalmasını iltizâm ettikleri halde çocuğun isti'dâdını farkedene kardeşi Sâlim Efendi ötekilerin ısrâr-ı nâbecâlarına kulak asmayıp elinden tuttuğu gibi müderris-i mümâileyh'in nezdine götürmüş ve halka-i şakirdâna kabûlünü niyâz eylemiştir.

Varna şehrinde Rüşdiye Mektebi te'sis edilip de müderris Abdü'l-Hâlim Efendi mu'allim-i sâni intihâb ve nasb edilinceye kadar Ömer'e hüsn-i hattan icâzet ve icâzetle beraber "**Hulûsî**" mahlasını vermiş ve biraz Arabîyât ta'lîm etmişti. "*Ömer Hulûsî*" tahsîl-i ulûmdan ziyade hüsn-i hatca tefevvuk ve teşehhür emelinde bulunuyor ve ailesi halkından dahi daima o yolda teşvîk olunuyordu.

Ömer bir mektubunda demişti ki; "Bir zaman Varna'da bana "**Hattat Hoca**" ünvanı verilmişti. Sülûs, nesih yazılarıyla haylice uğraşmış, hatta arkadaşlarım olan çocuklarla beraber icâzet dahi almış olduğum cihetle bana "Hattât" demekte oldukça manâ vardı. Fakat "Hoca" demek niçindi bilemem! Nasıl bileyim ki o vakit şâkirdlik âleminde henüz isbât-ı vücûd etmeğe başlamıştım. Ben o zaman (Nâcî) değildim. "**Ömer Hulûsî**" idim. Anlıyorsunuz ya! Hulûsî hattâtlık mahlasımdır. Bütün yazdığım levhalara bu mahlası kordum. Âyet berkenâr olmamak üzere yazdığım bir Mushaf-ı Şerîf'de dahi "**Ömer Hulûsî**" imzası vardı."

Ömer özene bezene yazdığı işbu Mushaf-ı Şerîf ile bir Kaside-i Emâlî'ye binbeşyüz kuruş hediye ile tâlip zuhûr ettiğini müşâhade edince ziyâdesiyle sevinmişti. Kendisi yine o mektubunda diyor ki: "Hatt-ı celî ile güzel bir (el-Kâsibu habîbu'llâh) yazdığım gibi görenlerin takdîr-i azîmine mazhar olurdu. O zaman bendeki iftihârî seyretmeliydiniz. Bence dünyada fazilet var ise hattâtlıktan ibaretti. Arkadaşlarımdan hiç birisinin benim kadar güzel yazı yazamayacağını düşündükçe iftihârım son derecelere kadar varırdı. Ama yazdığım şeyin manâsını bilmiyormuşum. Orasını kim düşünebiliyor?"

Hünerimin beni böyle âlî bir mevkiye çıkardığını görürsem bunda daha ziyâde maharet kesbine çalışmaklığım tabîî değil midir? “Oğlum! Böyle hattâtlıkla iş bitmez. Oku, oku! Âlim olmaya çalış!” nasihatını veren de yok. Ben muttasıl hendese ile celf yazılar yazmaya çalışıyorum. Bir “vav” resmettiğim vakit kâsesine kaç nokta-i mu’tedile konulmak lazım geleceğini düşünüyorum. Hattâtlığa olan merakımın derecesini anlayınız ki gece uykuya yattığım vakit sağ elimi kemâl-i ihtirâm ile başımın altındaki yastığın üstüne kordum. Dest-i hünerverim sabaha kadar orada istirahat eder, gündüz olunca bana evvelinden güzel yazılar yazardı. Bu suretli meşguliyetimin kısm-ı a’zamı hattâtlığa münhasır oldu. Emsile, Binâ falan da okurdum. Ama onların indimde o kadar ehemmiyeti yoktu. Artık hattâtlığımı herkese tanıttığım bir zamandaydı ki bir gün hazır bulunduğum bir mecliste Mekteb-i Rüşdiye’ye hüsn-i hat mu’allimi ta’yin olunmaklığım münâsib olacağına söz cereyan ediyordu. Bir de hüzzârdan birisi gayet ciddi bir tavırla yüzüme bakarak “Efendim! Biz nakkâş istemiyoruz!” demesin mi? Bu lâkırdıdan o kadar müte’essir oldum ki hemen ateşler içinde kaldım. O güzelim hattâtlık o anda gözümünden düştü. Artık kemâl-i ikdâm ile derse çalışmaya başladım.”

Ömer’in hattâtlık hikayesinden dahi anlaşılacağı vechile o adamın bu doğru sözünü işitip de müte’essir olduğu zamana kadar sa’y ü gayreti hüsn-i hatta masrûf ve fazileti yine ondan ibaretti. Fakat o dakikadan itibaren kemâl-i şevk ve gayret ile tahsil-i ulûma ibtidâr ve bu cihette de akrânından aşağı kalmayıp hattâ bir müddet sonra henüz bir mu’allimden görmemiş olduğu kitabları bazı emsâline okutmaya muvaffak olacak derecede kesb-i iktidâr eyledi.

Ömer Hulûsî, bir taraftan müderris Müftîzâde’nin derslerine devam ve tahsîl-i kemâlâta cidden cehd ve ikdâm ediyor ve bir taraftan da eline geçen başka kitabları dahi tettebbu eyliyordu.

Bunun derslerinden istiğnâ hâsıl edince nefis, Varnalı meşhûr Celil oğlu Hâil Efendi’den ulûm-i Arabîyece tahsilâtını ikmâle

başladı. Ders haricinde edebiyât-ı Arabîye ile de iştiğâl ediyordu. Şiir söylemek için kendisine isti'dâd-ı fevkâlâde görüyordu. Ama bir türlü sânihâtını neşre cesâret edemiyordu.

O sırada memleketinden seyahate çıkmış ve tâlî'inin evzâ-ı ma'kûse-i tahammül fersâsından usanıp bıkmış Hazmensûrlu (?) "Hoca Hâfız Mahmûd Efendi" namında bir şair-i kalendersîret Varna'ya gelip ihtiyâr-ı ikâmet eylemişti. Bu gamdîde-i rûzgâr hakikaten bir şâ'ir-i şîrîngüftâr idi. Ömer pek kolay bu defîne-i irfânı buldu. Pek hâhişle istifadeye koyuldu. Zavallı şair şehirde istek edenlere Fârisî okutuyor ve onların mu'aveneti ve bazı kadirşinâsların sahâbeti sayesinde geçiniyordu. Hâfız Mahmûd Efendi Ömer'e Gülistân okutmaya başladı. İşte bu sıradaydı ki kütüb-i edebîye ile ziyâde iştiğâl etmekte bulunan Ömer'in eline Azîz Efendi'nin "Muhayyelât" namındaki kitabı geçip kemâl-i şevk ile mütâlaa eylemiş ve onda "Kıssa-i Nâcî-bi'llâh ve Şâhide" ser-levhasıyla mûnderic hikâyeyi okuyunca (Nâcî) namını pek beğenerek o saat kendisine mahlas edinmiştir.

Merhûm "Nâcî" bu fikrayı Midhat Efendi Hazretleri'ne yazdığı bir mektupta böylece hikâye ettikten sonra diyor ki: "Şâyân-ı dikkat değil midir ki mahlasım dahi bende bir üstâd-ı suhenin yadigârı olmak üzere bulunmuyor? Kendi yadigâr-ı şebâbım eser-i makbûl-i intihâbım olarak duruyor.

O sırada inşâd eylediğim bir gazelin nihayetinde bu hakikatı şu vechile göstermişim:

*Gerçi Nâcî bir suhan-pîrâye şâkird olmadı
Lîk nazm-ı dil-keşî hakkâ ki üstâdânedir*

Varna'da bir Nâcî bulunduğu muahharan bazı asâr-ı şî'riyemden hususıyla Tuna Gazetesi'ne göndermekten çekinmediğim varakalardan bilindi. Varna ahalisi beni "Nâcî" namıyla yâd

eylemekte bir hayli müddet tereddüd gösterdiler ise de sonradan alışmaya başladılar.”

Merhûm Saraç Ali Bey'in küçük oğlu olan (Ömer Hulûsî) *Varna*'da namını bu suretle “Nâcî” ye tebdîl eyledi.

Meşhûr Kavalalı Hoca Hüseyin Efendi her sene şuhûr-i selasenin hulûlünde şehr-i mezkûra gider ve Kurban Bayramı'nı geçirdikten sonra yine *İstanbul*'a avdet ederdi.

Nâcî'nin kabiliyet-i fitrîyesine hayran olanların birisi de Hâce-i müşârunileyh idi. Zaten *Varna*'da Nâcî'ye yalnız akranı değil bütün memleket ahalisi hatta hocaları bile senâhân idi. Nâcî hangi ilme kesbi vukûf eylemiş, hangi kitabı okumuş ise hepsinin yalnız mukaddimelerini hocalarından görmüş ve neticelerine tetebbu'ât-ı zâtiyesiyle destres olmuştur.

Hatta şair Mahmûd Efendi'den “Gülistân” okuduğu sırada geceleri “Divân-ı Hâfız”ı, tetebbu'a başlayıp sa'y ü sebâtı sayesinde ve az müddet zarfında ikmâle muvaffak ve muahharan hocasına semere-i tetebbu'âtını keşf ve irâ'e edince pek büyük bir âferine müstehak olmuştur.

Nâcî'nin tahsil-i ilm ve marifet yolundaki fart-ı sa'y ü gayretini ve kemâl-i isti'dâd ve kabiliyetini takdir edenlerden - meselâ Mütéhayyizan-ı memlekette Hacı Hâfız Efendi gibi - bazı erbâb-ı himmetin re'y ü sevki ile Mekteb-i Rüşdiye'nin mu'allim-i sâniğine intihâbı hala *Edirne* Vilayeti celîlesi valî-yi vâlâşânı bulunan übhettü, devletlü Abdurrahman Paşa Hazretleri'nin *Varna Sancağı* mutasarrıflığında buldukları evânda yani 1284 (m.1867) sene-i kamerîye-yi hicrîyesinde vukû bulmuştu ki Nâcî o zaman henüz ondokuz yaşında hattâver bir nevcevân idi.

Bu şâ'ir-i şîrînzebân mekteb-i mezkûra mu'allim-i sâni nasbolunduktan sonra hulûl eden sâl-i cedîdin tebrikini mütezammın ta'miyeli bir tarih söyleyip Paşa-yi müşârunileyh Hazretleri'ne takdîm etmiş ve bir suret-i müşevvikânede mazhar-ı taltifât ve takdîrât olmuştu. Tarih-i mezkûrun hâtırda kalan makta beyiti şu imiş:

Bağ-ı hünerde bir çıkar Nâcî bu târîh-i latîf
Pâşâ-yi çâker - pervere mes'ûd ola sâl-i cedîd
1284

Nâcî bâlâda zikrolunan Kavalalı Hoca Hüseyin Efendi'den dahi - *Varna*'da buldukça - beyne'l-'ıydeyn telhîs ile arûz okumuş ve arûzun her bir bahrine birer beyt-i arabî söyleyip Hâce-i müşârunileyhin mazhar-ı şâbâş-ı azîmi olmuştur.

Koca Nâcî gerek işbu ebyât-ı Arabîyeyi gerek eş'âr-ı sâ'iresini muahharan beğenmediğinden midir nedir (birazını tefrîk ettikten sonra) hemen kâmilen yırtıp mahveylemişti. Bunlardan tefrik etmiş olduğu kısmı muahharan risâle şeklinde neşretmiş ve Tuna matbaasında tabedilmiş olan Terkib-i bend'i dahi dest-i ta'zîm-i enâma yadigâr bırakmıştır.

Hâce-i müşârunileyh'den Telhîs filan okuduğu zaman *Varna* hükümetinin muvazzaf tercümanı bulunan ve elsine-i şarkîyeye aşinâ olan Komyanu Efendi dahi ulûm-i arabîye tahsil etmekteydi. Mumâileyhin refâkatinden istifade etmek emel-i terakkî-cûyânesinde bulundu. Fransızca okumaya başladı. Ta'n ve teşnî'a hedef oldu. Halka mûmâşât uğrunda pek musîb olan bu fikrinden muvakkaten vazgeçmeye mecbur oldu.

Nâcî *Varna*'da tahsîl-i ulûm ettiği zamanlarda zaruret içinde yaşıyordu. Ber hâl-i tengîde derse çalışıyordu. Zira dayısı Ahmed Ağa dahi gâ'ile-i cihân-ı fânîden bıkmış ve pençe-i zûrâver-i ecel zavallı kalaycının ocağını yıkmıştı.

Nâcî'nin büyük kardeşi Mehmed Sâlim Efendi medâr-ı ma'îşet olmak fikriyle bir attâr dükkamı açmış fakat bu dükkandan derece-i me'mûlede istifade edilemediğinden dolayı bir ana iki oğuldan ibâret bu küçük ailenin çâşnî-i şirin dimağı kaçırmıştı.

Bereket versin ki bazı hayır hâhânın sevk ve delaletiyle Nâcî rüşdiye mektebine mu'allim-i sâni' nasb olundu da bunların idârece biraz nefes almalarına imkân hâsıl oldu. Bu suretle altı yedi sene mürûr eyledi. Müddet-i mezkûre zarfında bu familyanın ahvâlinde hiç bir eser-i tebeddül vukû bulmamış ve Nâcî de mektepte tedrisden, hâricde tahsilden fâriğ olmamıştı. Tecrübe, tetebbu' ile tevsî-i dâ'ire-i ma'lûmât ve tahsil, tefahhus ile tezyîd-i mikdâr-ı muktesebât eyliyor ve tab'ında feyezân ve nazma meyelân gördükçe şiir söylüyordu. Vaktâ ki halen Hariciye Nezâret-i celîlesine şerefbahşâ devletlü Sa'id Paşa Hazretleri mutasarrıflıkla *Varna*'ya vâsıl oldu, meraklı bir memura yakışacak surette memleketin ve memlekete müte'allik her şeyin ahvâlini tetkîk etmek emelinde bulundu. İcrâ-yi tefûşât ettikleri sırada mekteb-i rüşdiyeyi dahi gezmişler ve müşahede ettikleri eser-i intizâmîdan ve şakirdânın tarz-ı selâm ve kelâmından orada bir mu'allim-i muktedir mevcut olduğunu sezmişlerdir. Muahharan huzûr-i vâlâ-yı kadrânilerine takdim edilen Mu'allim Nâcî'nin gençliğiyle beraber derece-i muktesebât ve ma'lûmâtını anlayınca hakkında her türlü iltifât ve taltifât-ı dil nevâzâneyi erzân ve istediği zaman da'ire-i müsâhabetlerine lâubaliyâne dahil olabileceğini de ihtâr ve beyân buyurmuşlardı.

Nâcî tekerrür-i mülâkat ve te'âkub-i iltifât ile müşârunileyh Hazretleri'nin da'ire-i âlfyelerine intisâb-ı tâm peyda eylemişti. Şîme-i kerîme-i kadr şînâsî icâbınca hakkında bî-diriğ buyurulan asâr-ı teveccüh-i dil şikârâneye karşı arz-ı şükrân-ı ta'zîmkârânede bulunan Nâcî daima ber-tarz-ı lâubaliyânede Paşa'nın nezd-i vâlâlarına girer çıkar ve etvâr-ı merdâne ve güftâr-i serbestânesiyle dâ'ire-i Müşârunileyh'e müntesib bazı erbâb-ı hasedin canlarını sıkardı.

Müşârunileyh Hazretleri Nâcî'yi hem takdir hem de tecrübe etmişlerdi. Bazı muharrerât-i husûsiye-i âsafânelerini kendisine yazdırmaya başlamışlardı.

Mes'ele-i zâ'ilenin bidayetinde Müşârun ileyh Hazretleri *Varna* mutasarrıflığından *Tolca Sancağı* mutasarrıflığına nakl-i me'muriyet ettikleri zaman ma'iyet-i alîyelerinde bulunmak ve kitâbet-i husûsiyelerinde istihdâm olunmak üzere Nâcî'ye teklîf-i refâkat etmişler ve merhûmun muallimlikten istifâ edip bu sûret-i azîmete muvaffakatte bulunması hasebiyle zuhûr-i harbden tam bir mâh mukaddem Tolcâ'ya birlikte gitmişlerdi.

Mu'allim Nâcî bu hizmet-i kitâbeti kabul etmekle beraber başındaki yeşil sarığı ve arkasındaki aba cübbeyi çıkarmadı. Sa'id Paşa Hazretleri dahi kâtib-i husûsîlerinin meşreb-i serbestânesini bildikleri cihetle tebdîl-i kıyafet etmesine lüzûm göstermediler.

Müşârunileyh Hazretleri *Tolca* gibi serhad olan bir memlekette ve harb halinde nasıl hareket ve ne kadar iltizâm-ı gayret olunmak lazım gelirse ol-vech ile bezl-i himmet ve izhâr-ı metânet etmişlerdi. Merhûm Nâcî'nin ifâdât-ı vâkı'asına nazaran Paşa Hazretleri en tehlikeli mahallerde bî-pervâ gezmekten ve ateşler arasında dolaşmaktan kat'an ihtirâz etmeyecek kadar cesûrâne harekette bulunur ve kendisi de Müşârunileyh'i sâye gibi takibe mecbur olurmuş.

İlcâât-i harbiyeye mebnî kasaba-i mezkûre tahliye edildikten sonra Müşârunileyh Hazretleri *Tırnova Sancağı* mutasarrıflığına tahvîl-i memuriyet ve yine Nâcî ile birlikte ve sebûkbârâne bir surette oraya azimet eylemişler ve bir müddet sonra *Osman Pazarı* cihetine ric'at ve fırka-i askerîye ile tevhd-i hareket etmişlerdi.

Nâcî naklederdi ki: "*Orada çadır içinde oturmaktan ve düşmanın harekâtına müterassid bulunmaktan usanıp bıktım. Bir gün*

canım sıkılıyordu. Düşmanı keşf ve terassud için ber süvari müfrezesi sevk olunuyordu. Hemen bir ata bindim. Müfreze ile beraber gittim. Elimde çatlak bir baston, belimde parlak bir divid vardı. Saatlerce dolaştık. Bir yerde düşmanın bir tabur askerine tesâdüf ettik. O dakikada bir askerlere bir de kendi halime bakınca aklım başıma geldi. Şimdi tarafeyn te'âti-yi mermiyâta başlarlarsa ben ne yapacağım? Şu sâde dilâne hareketime ben de te'accüb ediyor ve süvarilerin yanında gidiyordum. Hele silah isti'mâline lüzûm görülmedi. Sâlimen ordugâha avdet ettik."

Nâcî, Sa'id Paşa Hazretleri'yle beraber mevâkı-ı harbîyeyi dolaşarak *Varna*'ya avdet ettiği zaman validesiyle birâderini telâş-i azîm içinde bulmuştu. Çünkü *Osman Pazarı*'ndan *Varna*'ya gelen muhâcirler Nâcî'nin vukû-i vefatını rivayet ettiklerinden bîçâre ana oğul pek müte'essir bulunuyorlardı. Nâcî'yi görünce fevka'l-hadd sevindiler. Yalnız bir gece birlikte bulundular. Nâcî ertesi sabah yirmi seneden beri içinde yaşamış, büyümüş olduğu *Varna* şehrine yârân-ı kadîmine kat'iyen vedâ ediyor ve Müşârunileyh Hazretleri'yle beraber vatan-ı aslîyesine gidiyordu.

Nâcî'nin *İstanbul*'a avdeti üzerine *Varna*'da devâm-ı ikâmeti abes gören validesiyle birâderi Sâlim Efendi dahi para etmeyen şeyleri atarak ve lüzumsuz eşyayı satarak bir hafta sonra *Dersââdet*'e avdet etmişlerdi. Validesi *İstanbul*'a avdetlerini müte'âkib eskiden kalan kırpıntı döküntü ile *Cibali* tarafında bir hanecik isticâr eylemiş ve hatta o zaman merhûm Nâcî de oraya gelip bir gece kalmıştı. Nâcî *İstanbul*'a geleli *Üsküdar*'da Sa'id Paşa Hazretleri'nin hanelerinde ikâmet ediyordu.

Müşârunileyh Hazretleri o sırada *Yenişehir Fener* mutasarrıflığına nasb ve tayin buyurulmuş olduklarından Nâcî'yi *İstanbul*'da bırakmayıp birlikte götürdüler. Nâcî *Yenişehir*'den haz etmişti. Tabiat-ı şî'iriyesinde bir cûşîş peydâ olmuştu. Hizmeti mefkûd denilecek derecede azdı. Onun için aşinâyân-ı cedîdiyle şâ'irâne

yaşıyor ve subh u mesâ Köstem nehri kenarında istediği gibi dolaşıyordu. Bir müddet böyle âzâde-serâne yaşadktan sonra Paşa Hazretleri Nâcî'yi mahkeme kitâbetine nasb ve tayin ettirdi.

Nâcî Midhat Efendi'ye yazdığı mektuplarda diyor ki: “Bir zaman *Yenişehir Fener*'e gitmiştim. Orada ne işim vardı, bilir miyim? Neyse gitmiştim. Az kaldı gelemeyecektim. Sebebimi soracaksınız? Rica ederim. Sormayınız. Uzun gider. Şehirde bir müddet kalenderâne vakit geçirdikten sonra hiç ummadığım bir tarafın tensib ve iltimasıyla açık yeşil sarıklı, soluk sarı abalı bir cinayet kâtibi olmayayım mı? Geliniz sizinle beraber bir “Sübhânallah” çekelim. Bu teklifimi garib görmeyiniz. Çünkü bilemem nedendir? Nâcî'nin cânilerle uğraşması münâsebet almayacağı i'tikadında bulunacağınızı zannediyorum. Bu me'muriyeti ifâ esnasında cinayetçilik nedir bilmediğim cihetle pek sıkılırdım. “Ben bu işin recûlü değilim” diye çekilmek de fena! Bizi o me'muriyete bir ki günlük velînimeti hemen utandırmalı mı ya? Çalakalem çalışmalı. O vakit mahkemelerde ayrıca mustantıklar da yoktu. İstintak işi de bendenizi tazyîke me'murdu. Başladık erbâb-i cinayeti istintâka! Meselâ bir herifin iki oğlu varmış. Bir de kızı. Oğullarından birisi bilmem niçin hemşiresini öldürmüş. Şöyle olmuş, böyle gitmiş. Artık bizim zavallı kalem hergün sahifeler dolusu istintaklar yazıyor. Ben ise:

*Tahlîsine yok mu bir du'âcî
Cânîler içinde kaldı Nâcî*

beytini lânet yerine okuyup duruyorum.

Gelelim *Köstem* kenarına:

Orada tesâdüf ettiğim hoşhırâmân-ı na-mihribân bana bir hayli şiir söyletmişlerdi. Bunlar cem'olunsa bir mecmâ'a-yi âşikâne meydana gelir. Meselâ bir sabah tenhaca, nehrin sahilinde durup cereyânını seyrederken hatırıma birisi gelmiş de:

*O serv-i dil-keşin mecrâ ederdim âsitangâhın
Kenâr-ı şehrden geçmezdim öyle Köstem olsam ben*

deyivermişim. Bu beyt şehirdeki sânihâtımın en âdilerinden en zevzekçelerinden addolunur. Güzelleri de vardır. Oranın güzelleri bunları hemen benden âlâ bilirler.”

Nâcî *Yenişehir Fener*’de iken tebdîl-i kıyafete mecbur oldu. Mahkeme kitâbetinde bir türlü devam edemedi. İstifâ etti. *İstanbul*’dakilere ara sıra mikdâr-ı kâfi para gönderir, idarece sıkıntı çekirtmezdi. Nâcî istifa ettikten iki üç gün sonra Sa’id Paşa Hazretleri’nin *İstanbul*’a avdeti lâzım gelmişti. Oradan ayrılmak istemiyordu. Fakat Müşârunileyh Hazretleri kendisini bırakmayıp *İstanbul*’a getirdi. *Anadolu*’da bazı tarafların teftîşâtına me’mur olunca yine birlikte götürdü.

Bu me’muriyet dokuz mâh kadar devam etmiş ve *Fırat* vadilerinde, *Diyarbakır* ovalarında, *Erzurum* dağlarında Nâcî’nin sabır ve tahammülü bitmişti.

Nâcî demişti ki:

“Bu me’muriyet Halep, Diyarbakır, Ma’mûretü’l-Aziz, Sivas, Trabzon vilayetlerinin bazı cihât-ı mühimmesini dolaşmaktan ibaret bir garib seyahat idi ki dokuz aydan ziyâde imtidâd etmişti. Bunu tamamıyla nakledecek olsam bir kitab yazmaklığım lâzım gelir.”

Kendi ta’rifâtı vechile işbu seyahat-ı garîbeden avdetinde familyası âzâsı olan validesiyle kardeşi Sâlim’i bir kira evinde oturur bulmuştu. *İstanbul*’da lâubâliyâne gezmeye başladı. Ancak üç dört gecede bir eve gelir validesiyle birâderine arz-ı dîdâr ederdi. Her gece eve gelmesi lüzûmuna da’ir îrâd edilen sözleri ke’en lem-yekün addederek cevelâmî bî-kâyânesinde devam eylerdi.

Nâcî daha birçok vakit bu cevâlân-ı kalenderânede devam edecekti. Bereket versin bir az zaman sonra Sa'id Paşa Hazretleri *Ceza'ir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti* celîlesine vali nasb buyurulmuş olduklarından Nâcî'nin giribân-i perişânîyesinden tutup merkez-i vilayet olan Sakız'a götürdü.

Nâcî *Sakız*'da "Mümeyyiz" namıyla mektûbî kalemine me'mûr oldu. Müşârunileyh Hazretleri'nin Hariciye Nezâret-i celîlesine tahvîl-i me'muriyet edip de *Dersa'âdet*'e avdetlerine kadar orada ve bu hizmette bulundu. Nâcî bu memuriyette iken ibtidâları pek ziyâde eğlenirdi. Fakat sonra bu eğlence can sıkıntısına tahavvül eder gibi oldu. Çünkü orada bulunan bazı erbâb-ı ihtisâsın ubûdîyet-i fevkalâdesini lâzım gelen mahallere arz için kendisinin kalemine müracaat olunuyordu.

Cezîrede bulunduğu esnada "Tercümân-ı Hakîkat" gazetesine gönderdiği "Şâm-ı Garîbân" ve "Kuzu" ve "Vâdî-yi Nusaybin" gibi âsâr-i âlîye-yi edebiyesiyle cihan-ı edebiyata karşı arz-ı iktidâr eylemiş ve pek parlak iltifatlara, pek büyük teşekkürlere mazhar olmuştu.

Nâcî, *Sakız*'dan *İstanbul*'a avdetini müte'akib Nezâret-i Haricîye'de mektûbî kalemi hulefâsı meyânına idhâl edildi.

Validesi *Cibali* kurbunda *Sivrikos* mahallesinde mü'ezzin sokağında bir ufak hane almıştı. Kendisi de âşiyâne-i mâdere sığındı. Evvelki kalenderâne cevelânlar ara sıra yine vukû buluyor ve "Tercümân-ı Hakîkat"da rengîn şiirleri, tatlı tatlı nesirleri neşrolunuyordu.

Muahharan Sa'id Paşa Hazretleri *Berlin* Sefâret-i Senîyesine me'mûr oldukları esnada dahi Nâcî'ye teklif-i refâkat ettikleri halde kabul ettiremediler.

Nâcî öteden beri neşriyât ile meşgul olmak isterdi. Müşârunuileyh'in "Berlin'e" azîmetini müte'akib me'muriyetinden istifa etti. Zaten Midhat Efendi Hazretleri "Tercümân-ı Hakîkat"ın kısm-ı edebîsini zîr-i idâresine almak için teşvîkât ve teklifâtta bulunuyordu. Bu teklif meşreb ve maksûduna muvafık geliyordu.

Midhat Efendi Nâcî merhûma diyordu ki:

"Ben sizde şi'r-i Osmanîce büyük bir inkılâbını mukallibi, büyük bir teceddüdün müceddidi olmak isti'dadını görüyorum. Size kavuk sallıyorum zannetmeyiniz. Ne bana sallanan kavuklardan hoşlanırım ne de kendim kavuk sallamaktan lezzet alırım. İstanbul'umuzda az buçuk parlamaya başlayan adamın mahsûd-i cihân ve bina'enaleyh mebgûz-i âlem olması moda hükmünü almış iken, Tercümân-ı Hakîkat'da ilan olunan âsâr-ı nefiseniz üzerine muktedâyı cihân olmaya başladığımızda yine kimse size hased etmeye cesâret alamıyor. Nasıl cesâret alabilir ki aleyhinizde bir harf söyleyecek bulursa onu red hususunda elsine-i kıymet sencân derhal ittifâk ederler.

İşte Nâcî Midhat Efendi'nin bu misillü takdirâtına bakarak teklif edilen hizmeti kabul etti. "Tercümân-ı Hakîkat"ın kısm-ı edebîsini zîr-i nezâretine aldı. Gazete fevkalâde rağbet-i âmmeye mazhar oldu. Yevmî satışı binleri buldu.

Nâcî'nin "Mes'ûd-i Harâbâtî" ünvan-ı müste'arıyla gazeteye yazdığı şeyler lezzetle okunuyordu. Âlem-i edebiyatta bir cûşiş-i terakkî görüldü. "Mûsa bin Ebi'l-gâzân" da görülen sadeğî-yi ifâde, metânet-i efkâr, ulvîyet-i tasavvur herkesi hayran ediyordu. "Nâcî" namı âfâk-ı şöhretin bâlâsında şa'sa'a nisâr olmaya başladı. İstanbul'un bütün suhanverânı "Tercümân" matba'asına koşuyordu. Her müntesib-i edeb için Nâcî'yi ziyâret farîza-yı insanîyet hükmünü bulmuş, hâsılı merhûmun namı mülk-i Osmanî'nin her köşesinde duyulmuştu.

Midhat Efendi Hazretleri Nâcî'ye o mertebe muhabbet peydâ etti ki yalnız refâkâtıyla iktifâ edemedi. Fikr-i tecerrüdde bulunan koca şairi kendisine damat etti.

Nâcî Tercümân-ı Hakikat matba'asından infikâk ettikten biraz müddet sonra "Sa'âdet" Gazetesi'nin hey'et-i tahrirîyesi riyâsetini kabul etti. Sahâ'if-i Sa'âdet feyz-i hâme-i Mu'allim ile şa'sa'adâr oldu. Üç sene kadar bu riyâsette bulundu. Fransız lisânını tahsile azm ve niyet ve müddet-i cüz'îye zarfında ve sa'y ü sebâtı sayesinde iktisâb-ı muvaffakiyet eyledi.

Âsâr-ı edebîye-yi garbiyeden intihâb ettiği bazı parçaları nazmen ve nesren tercüme ve neşretti. "Emile Zola'nın "Therese Raquin" nam romanını dahi tercümeğe şurû' ettiyse de esbâba mebnî-bazı âsârı gibi-ikmâle muvaffak olamadı. Mu'allim sıfatıyla bir müddet Mekteb-i Sultânî ile Mekteb-i Hukuk'da bulundu. Ertuğrul Gazi Hazretleri'nin vakaî-yi tarihîyesini mutazammın yazdığı manzumenin hâk pây-i Hazret-i Padişâhî'ye takdîm olunması ve Halife-i ma'rifetperver şevketlü efendimiz Hazretleri'nin taraf-ı eşref-i hümâyûnlarından lutfen takdir buyurulması üzerine 1307 (m.1891) Sene-i mâlîyesi şehr-i martında "Târîh nüvîs-i Âl-i Osmân" ünvan-ı cedîdi ve müstevfâ maaş ile tanzif ve rütbe ve nişan ile taltif buyuruldu.

İş bu me'mûriyete tayininden beri zamanını tettebbû've tahrîr ile geçiriyordu. Bazen kayınpederi atûfetli Midhat Efendi Hazretleri'nin *Beykoz* civarında *Akbaba*'da kâ'in çiftliğine gider, kurevî bir halde yaşamaktan iktisâb-ı zevk ederdi.

Geçen sonbaharda refik-i şefiki *Küfevî Tekyesi* post-nişîni Şeyh Vasfi Efendi Hazretleri'yle birlikte *Bursa*'ya azîmet ve bir kaç hafta orada tenezzüh ve ikâmet etti. *İstanbul*'a avdetini müteâkib *Gül Cami-i şerîfi* kurbunda mütemekkin olduğu haneden *Sultan Mehmed* civarında *Yeni Hamam* kurbunda eski *İmâret* mahallesinde ve *İmâret*

sokağında isticâr ettiği Hacı Hakkı Efendi'nin hanesine nakl-i mekân etti.

Bu sene mevsim-i şitâ'da geceleri Fâtih medreselerinde Hoca Mûsâ Efendi Hazretleri'nden ilm-i kelâm, Şerh-i Mevâkıf, Mir'at okumaya başlamıştı. Şehr-i siyâmın ibtidâsından beri Midhat Efendi Hazretleri dahi müsâfireten yanında bulunduğundan mütâla'a-yi kitâb, yekdiğere îrâd-i su'âl ve cevâb ile ihyâ-yi leyâl olunuyordu. Nâcî Ramazan'ın yirmisine doğru vücûdunda rahatsızlık ve kalbinde hafif bir sancı hissetmeye başlamış idiyse de kat'an ehemmiyet vermiyor ve dersi tatil etmiyordu.

Şehr-i mezkûrun yirmibeşinci Çarşamba gecesini tâ be-sabah evcâ-ı şedîde ile muzdarib olduğundan gündüz olunca bir tabib celb ettirmiş ve onun tertib eylediği surette icrâ-yi müdâvâta bed'e etmiştir.

Leyle-i mezkûrede fevkalâde muzdarip bulunduğu dakikalarda zevcesinin eşk rîz-i te'essür olarak izhâr-ı telâş-ı nevmîdâne etmeye başladığını görünce ayet-i kerîme-yi m'alûmeyi kırâ'at edip "*Ehl-i İslâmın mevten hayf etmeyecek kadar kalblerinde iman kuvveti mevcuttur.*" Kelâm-ı dindârânesiyle zavallı kadını teskîn etmiştir. Yevm-i mezkûrda tertîb-i müdâvâta ibtidâr olunduktan sonra kardeşi Mehmed Sâlim Efendi'yi nezdine celb ile konuşmuş ve bazı umûr-i beyfîyenin tesviyesini ihtâr eylemiştir. Vakt-i asra doğru vücûdunda üşümek ve gevşeklik hissettiğinden karyolada yatmış uyumuş. Zevcesi de minder üstünde biraz istirâhat ettikten sonra akşamın tekarrübü üzerine aşağıya inmiş. Tâ iftâr zamanına kadar hâb-ı rahatta bulunuyor zannıyla yanına kimse gitmemiş.

Midhat Efendi Hazretleri iftâr vakti gelince damadının ta'ama inmesi için kerimesini yukarı gönderir. Bir iki dakika sonra zuhûr eden bir âvâze-i canhırâş, hane halkını düçâr-ı telâş eder. Kemâl-i sür'atle bir kaç tabib celb olunur. Hayf sad hayf ki "Nâcî" döşekte ölü bulunur.

Etibbânın mu'âyesinde Nâcî'nin uyku arasında düçâr olduğu sadme-i şedîde-i kalbîyeden vefat ettiği anlaşılıyor. Mu'allim-i müşârunileyhin keyfiyet-i irtihâli Midhat Efendi Hazretleri cânibinden telgrafla mâbeyn-i humâyûn-i mulûkâne başkitâbet-i celîlesine arz olunur.

Hâmî-i erbâb-i kemâl Padişah-ı hamîdü'l-hisâl Efendimiz Hazretleri Nâcî'nin haber-i vefatından fevkalâde müte'essif ve müte'essir olurlar. Kitâbet-i müşârunileyh marifetiyle Efendi-yi müşârunileyh'e şeref tastîr buyurulan cevâbnâme-i sâmi-i telgrafı da gayretle dil nevâzâne bir surette icrâ-yi râsime-i ta'zîyet ve ifâ-yi lâzime-i teslîyet olunarak na'ş-ı gufrân nakşının mesârif-i vakı'ası hazine-i hâsse-i şâhânededen tesviye olunmak üzere ihtifâlât-ı lâyık ile Firdevs-i âşiyân-ı Sultan Mahmûd Han Gazi türbe-i şerifesi hazîresine nakl ve defn olunması irâde buyurulur.

Merhûm müşârun ileyhin na'ş-ı mağfiretnakşı Ramazan'ın yirmialtıncı Perşembe günü ihtifâlât-ı fevkalâde ile bir cems-i gafîr tarafından *Ayasofya Cami-i şerîfine* nakl olunmuş ve cenaze namazında binlerce cema'ât-i müslimîn hâzır bulunmuştur.

Ba'dehu na'ş-ı müşârunileyh kadrşinâsân-ı zamânın eydî-yi ta'zîmi üstünde olarak türbe-i şerîfe-i mezkûreye götürülüp bahçenin *Ayasofya* tarafında ve cadde üstündeki parmaklıklı son pencerenin yanında ihzâr edilen kabre defn edilmiştir. *Rahmet'ullahi aleyhi rahmeten vâsî'aten.*

Muallim Nâcî, pederine benzermiş. Merhûm müşârunileyhin pederinin kıyafeti hakkındaki ta'rifâtına bakılırsa bu müşâbehet tasdîk olunur. Kendisi orta boylu, geniş omuzlu, büyücek başlı, değirmi çehreli, kalınca kara kaşlı, elâ gözlü, irice karabıyıklı, şehlâ bakışlı mütebessim idi. Henüz kırkdört yaşındayken (*İrci'î ...*) emr-i celîline lebbeyk-zen-i icâbet oldu.

Validesi Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım 1309 (m.1891) sene-i kameriye-yi hicriyesi şehri recebi evâhirinde irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemiş ve mümâileyhâ'nın na's-ı gufrânnakşısı *Edirne Kapısı* hâricinde su terazisi yanında zevci müteveffâ Ali Bey'in nezdine defnedilmişti.

Nâcî'nin büyük kardeşi Mehmed Sâlim Efendi ile Midhat Efendi'nin kerimesinden mütevellide ve "Fâtıma Nigâr" isminde bir kızcağızı kalmıştır. Validesi vefat ettiği zaman mağlub olduğu te'essürâta bir hadd tayin edilemez ve kendisine rikkatbahş olacak kederli hiç bir söz söylenilemezdi.

Tahrîb-i vücûd edercesine izhâr-ı te'essür ediyor, aklına gelen yere gidiyordu.

Bu me'yûsâne cevelânlarında Cenâb-ı Hafız-ı Hakîkî'nin hıfz-ı semedânisi ile her türlü kazadan masûn kalmış ve fakat şiddetli bir soğuk almıştı.

Yani o ızdırâb-ı rûhânî maraz-ı cismâniye tebeddül eylemişdi. Hastalığı çok devam etmedi, gayetle hassas, rikkatli bir kalbe mâlik olduğu için validesinin mezarına hiç gitmedi.

Nâcî canlı bir timsâl-i zekâ yahud zîrûh bir enmûzec-i dehâ idi. Binenaleyh kendisinin da'îye-yi tefevvuk ve te'allîde bulunması pek becâ idi. Merhûmun kuvve-i hafızası hayretbahş-ı erbâb-ı ukûl olacak derecede metin, söylediği şiirler hep nevzemîn idi.

Varna'da, Yenişehir'de iken söylediği eş'ârı, yazdığı âsârı müahharan cem' ve neşr etmemesi de kimsenin mâdûnunda kalmamak gibi bir arzû-yi mütefevvikânede bulunmasından neş'et etmişti denilebilir.

Asr-ı güzîn-i Hazret-i Padişahî'nin levâzım-ı meşkûre-i ehl-perverisi mukteziyâtından olarak sâye-i sa'âdetpîrâye-i mulûkânede pek büyük, pek parlak şan ve şöret ve şeref ve haysiyet kazandı. Bîçârenin ömrü vefa etmiş olsaydı tahsil ve tetebbu' emrindeki azm ve gayretine şiddet-i zekâ ve hasâfetine nazaran ileride ümmet-i nâcî'ye-yi Ahmedîyenin medâr-ı mefharati addolunacak bir allâme-i dehr olacağı şüphesizdi.

Nâcî'nin dâ'îye-i te'allî ve tefevvukda bulunmasına karşı Midhat Efendi Hazretleri demişti ki "Fikr-i tefevvuku öyle tekebbür ve taazzum gibi makdûh görenlerden değilim. İnsanda bu iddia olmalıdır ki mesleğinde terakkî mümkün olabilsin. Bence fikr-i tefevvuk ile tekebbür arasındaki fark hemen gıpta ile hased arasındaki farka benzer. Husûd başkasından olanı, nefsi için arzu etmeyip mutlaka fikdânını arzu eylediği halde gıptakeş olan adam beğendiği şeylerin başkasında da, kendisinde de olmasını arzu etmez mi? İşte fikr-i te'allî erbâbı dahi başkalarını çalışmaktan men etmez. Fakat kendisi kimsenin mâdûnunda kalmamak için kemâl-i sa'y ü gayretle çalışır."

Ben de bu fikirdeyim. Bir adam arzû-yi tefevvukda bulunmaz ise mesleğinde mazhar-ı feyz ve terakkî olamaz. Bu hakikatin isbâtı için burhân-ı mücessem Nâcî'dir. Şayed koca şair arzû-yi tefevvuka mâlik olmasa bîlâ-arâm tahsile sa'y ü ikdâm etmeseydi, *Varna*'da ne olabilirdi? Olsa olsa Rüşdiye Mektebine Mu'allim-i evvel olurdu.

Halbuki kendisi fikrindeki kuvvet, tab'ındaki ulvîyetin âsâr-ı müşa'sa'asını nazargâh-ı enâma vaz' ile kıymet-i zâtiyesini takdir ettirmek ve o kıymetle mütenasip bir surette iktisâb-ı şöret eylemek istiyordu. Ne mukaddes arzu! Mahzâ bu emel-i tefevvuk sayesinde âlem-i edebiyat kendisi gibi bir şâ'ir-i müceddid kendisi gibi bir edîb-i müctehide mâlik ve heveskârân-i ilm ü edeb himmet-i hâmesiyle açtığı şehrhâ-i terakkîye sâlik oldu. Bunu inkâr edemeyiz.

Minnetdârâne bir surette arz edeyim ki merhûm Nâcî'nin feyz-i kaleminden müstefiz olanlardan biri de bu muharrir-i âcizdir.

Müşârunileyhi ilk defa “**Hamîdiye**” Türbe-i Şerifesi önünde görmüştüm. Yanımda bir zât vardı. Beni Nâcî'ye takdîm etti. Şekerci Hacı Bekir'in dükkânına kadar tatlı tatlı konuşarak yürüdük. O zaman Tercümân-ı Hakikat'e ben de eserler gönderiyor ve Hazret-i Muallim'in ihtârât-ı müşevvikânesine mazhar oldukça iftihâr ediyordum.

Beni sevindirmek için olmalıdır ki ismimi işitince hakkımda büyük büyük teveccühler, bol bol iltifatlar gösterdi. Kendisi şân-ı üstâdânesini artıracak derecede mütevazi'âne idâre-i lisân ediyordu. Ben de hakkındaki hürmet ve muhabbet-i fevkalâdemi isbât edecek kadar etvâr-ı ta'zîmkârânede bulunuyordum. Orada ayrıldık. Müahharan bir kaç defa Tercümân Matbaası'nda birleştik. Daha sonra Saâdet Gazetesi'nde birlikte çalıştık. Üç seneden ziyâde imtidâd eden bu arkadaşlık esnasında kendisinde insana şeref verecek hasâ'il-i hamîde ve fezâ'il-i adîdeden başka bir şey görmedim.

Kendisi sebebsiz, haksız kimsenin aleyhinde bulunmamış, kendi aleyhinde bulunanların hiç birisi de hak kazanmamıştır. Meyânemizde hâsıl olan râbita-i muhabbeti “Saâdet” matbaası'nı terk ettikten sonra da kat' etmedik. İkametgâhımızın birbirine uzak olması hasebiyle sık sık görüşemiyorduk. Fakat o lüzûm görünce bazen bana mini mini nevâzişnâmeler gönderirdi. Ben de bazen onu ziyarete giderdim. Bir defa yine Gül cami-i şerîf-i kurbundaki hanesine gitmişim.

Karşı karşıya oturup sigaraları yaktık. Hatırımda değil, Receb Ağa'nın mı? Bilmem kimin pişirdiği köpüklü alâ kahveyi de içtik. Bana yeni bir şiir okudu. Pek zevkime gitti hemen yüzüne bakıp:

“Binler yaşa ey Gül camisinin bülbülü Nâcî”

diyormuşum. Çehre-i beşûşunda tatlı tebessümler peydâ oldu. Şimdi! Efsûs ki şimdi! Koca üstâd-ı suhenin âramgâhı hâk-i siyah, fakat nâm-ı eşrefine hâtır-ı millet âramgâh oldu.

Merhûm Nâcî'nin biraderi Sâlim Efendi ve hizmetkârı Receb Ağa vasıtasıyla muharrir-i âcize gönderdiği tezkirelerin hıfzında bir manâ tasavvur olunamayacağından çoğu yırtılıp atılmış, bir kısmı da evrâk-ı perişân arasına katılmıştı.

Bu defa evrâk-ı mezkûreyi tefrîk ettim. Merhûmun yalnız beş tane tezkeresini bulabildim. Onların birer suretini buraya yazdım. Bu bana medâr-ı intibâh oldu. Gerek onların asıllarını, gerek bazı zevât-ı kirâmın mevcûd olan mektuplarını bir deftere rabt edip sakladım. İhtimal ki bu yaptığımı abes görenler bulunur. Lâkin benim hesabıma göre beyhude değildir.

-1-

Nûr-u aynım.

Bizim yazıları okumaya tenezzül buyurduğunuzdan dolayı biraderden ziyâde, bendeniz minnetdârım. Bizi çekilmez bir belâdan kurtardınız. Evvelki yolda devam edilecek olaydı işi terke mecbûr olacaktım. Bu da ayıp olacaktı. Fakat hakikatde o ayıp bize ait olmayacaktı. Birader tarafından tebşîr olunan müsâ'adenize istinâden bu kere bir paket daha takdîm ediyoruz. Biraderiniz beyefendinin bu bâbdaki lûtfundan da ayrıca müteşekkiriz.

Muhlisiniz Nâcî
20 Nisan sene (1) 305

-2-

Efendimiz.

Sünbüle lutfen okunmuş. Bilhassa teşekkür ederim. Bir iki günden beri rahatsızca olduğunuzu ma'et-te'essüf birader bendenizden

işittim. İnşallah şimdiye kadar iâde-yi âfiyet buyurulmuştur. Dâima sıhhatda olunuz efendim.

Mua'llim Nâcî
2 Kânûn-i Sâni sene (1) 305

-3-

Yâ nûr el-ayn !

Mecmû'a-yi mu'allim için istihsâli kuvve-i karîbeye geldi. Aldığım peyâm-i âhîr matbu'ât idaresinden Sadârete son defa olarak cevâb yazıldığı haberinden ibarettir. Bu bâbda ibzâl-i inâyet buyurulursa pek memnun olurum. Bâkî : Te'yîd-i uhuvvet ve arz-ı ta'zimât

el-Muhlis
Mu'allim Nâcî
2 Kanun-i sâni sene (1) 306

-4-

Efendimiz

Tebriknâme-i hekîmânenizi pek büyük bir iftihâr ile okudum. Hakk-ı ârîzânemdeki ulv-i hüsn-i teveccühünüze minnetdârâne teşekkür ederim. Efendimiz

Nâcî

-5-

Kurret'ül aynım Hazret-i Salâhî

Sizin mesrûriyetiniz beni en ziyâde mesrûr eden halât-ı mukaddesedir. Zaten fikrimiz bir, vicdanımız bir, yekrûhuz.

Bu iyânet-i Celile-i Hazret-i Padişahî hakikaten istihkâk-i âcizânemin pek çok fevkinde olarak vâkı' oldu. Cenâb-ı Hakk ömr-i şevketlerini mizdâd eylesin.

İnşa'allah Te'âlâ, hakk-ı âlinizde dahi karîben pek büyük eltâf-i şehriyârilerinin ibzâl buyurulduğunu istihbâr ile vâsıl-ı derece-i kusvây-i mesarr olurum.

Hüsn-i teveccühünüz iltifatınız benim için en büyük medâr-ı mefharettir. Eksik olmasın. Dâ'im olunuz. Kurretü'l aynım.

2 Ramazan sene 1308
Muhlis-i mahsûsunuz
Mu'allim Nâcî

Türbe-i Mahmûd Gâzî cismine ârâmghâh
Hâtır-ı milletde nâm-ı eşrefî ârâmghüzîn

